

LBRIS

We know
books

ION RUSU ABRUDEANU

M O Ţ I I

CALVARUL UNUI POPOR EROIC,
DAR NEDREPTĂŢIT

Studiu istoric-politic

Ediție îngrijită de dr. Marius Mureșan

Prefață de Prof. univ. dr. Emil Luca

Casa Cărții de Știință
Cluj-Napoca, 2023

CUPRINS

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI	7
CUVÂNT-ÎNAINTE.....	9
PREFAȚĂ	13

PARTEA ÎNTÂI

DIN TIMPURILE PREISTORICE PÂNĂ LA VENIREA UNGURILOR ÎN DACIA

CAPITOLUL I. Dacia înainte de Epoca Romană	17
CAPITOLUL II. Dacia sub domnia împăraților romani	24
CAPITOLUL III. Legiunea XIII Gemina.....	33
CAPITOLUL IV. Minele de aur din Munții Abrudului în Epoca Romană	36
CAPITOLUL V. Starea înfloritoare din regiunile miniere în Epoca Romană.....	44
CAPITOLUL VI. Dacia în timpul năvălirilor barbare	50
CAPITOLUL VII. Tablele cerate și importanța lor istorică.....	60
CAPITOLUL VIII. Descrierea tablelor cerate.....	63
CAPITOLUL IX. Epoca năvălirilor barbare până la invazia ungarilor și stabilirea acestora în Dacia Traiană.....	72
CAPITOLUL X. Invazia și așezarea ungarilor în Dacia	83

PARTEA A DOUA

DE LA ÎNSTĂPÂNIREA UNGURILOR ÎN DACIA ȘI PÂNĂ ÎN ZILELE NOASTRE

CAPITOLUL XI. Noi invazii de barbari în Dacia.....	86
CAPITOLUL XII. Imperiul Româno-Bulgar	90
CAPITOLUL XIII. Întemeierea Principatelor Munteniei și Moldovei	96
CAPITOLUL XIV. Relațiile Principatelor Române cu Transilvania	100
CAPITOLUL XV. Originea moșilor.....	113
CAPITOLUL XVI. Caracterul și tipul moșului.....	117
CAPITOLUL XVII. Ocupația și viața moșilor	120
CAPITOLUL XVIII. Regiunea moșilor din punct de vedere geografic	124

CAPITOLUL XIX. Târgul de Fete de pe Muntele Găina, Târgul Sărutatului de la Hălmagiu și Târgul de pe Muntele Călineasa.....	126
CAPITOLUL XX. Abrudul.....	133
CAPITOLUL XXI. Roșia Montană.....	147
CAPITOLUL XXII. Buciumanii	161
CAPITOLUL XXIII. Zlatna	166
CAPITOLUL XXIV. Uzinele metalurgice și metalo-chimice din Zlatna	172
CAPITOLUL XXV. Mocanii.....	183
CAPITOLUL XXVI. Crișenii din Ținutul Zarandului	192
CAPITOLUL XXVII. Iobagia și urmările ei: primele revoluții din Transilvania și Ungaria	217
CAPITOLUL XXVIII. Asupririle îndurate de românii din Munții Abrudului și drumurile lui Horia la împărat.....	226
CAPITOLUL XXIX. Revoluția lui Horia și înăbușirea ei	238
CAPITOLUL XXX. Prinderea, condamnarea și tragerea pe roată a capilor Revoluției	257
CAPITOLUL XXXI. O legendă ungurească: „Horia – împărat sau rege!	268
CAPITOLUL XXXII. Caterina Varga, „Doamna noastră”	273
CAPITOLUL XXXIII. Revoluția din 1848/49 în Ardeal: Avram Iancu.....	287
CAPITOLUL XXXIV. Momente decisive în evenimentele anilor 1848 și 1849 în Ardeal..	303
CAPITOLUL XXXV. Luptele românilor cu ungurii din Munții Abrudului în lumina raportului scris de însuși Avram Iancu	315
CAPITOLUL XXXVI. Prefectul Axente Sever și activitatea sa în timpul Revoluției Ardelene din anii 1848/49.....	338
CAPITOLUL XXXVII. Popa Balint	352
CAPITOLUL XXXVIII. Câteva scrisori inedite asupra evenimentelor Revoluției din anii 1848/49.....	362
CAPITOLUL XXXIX. Centenarul lui Avram Iancu	375
CAPITOLUL XL. Biserica și școala în Munții Apuseni.....	401
CAPITOLUL XLI. Comunicațiile în Țara Moților	422
CAPITOLUL XLII. D. Ion I.C. Brătianu și moții.....	428
CAPITOLUL XLIII. Partidul Național-Liberal și chestiunea moților	434
ÎNCHEIERE	463

PARTEA ÎNTÂI

DIN TIMPURILE PREISTORICE

PÂNĂ LA VENIREA UNGURILOR ÎN DACIA

CAPITOLUL I

DACIA ÎNAINTE DE EPOCA ROMANĂ

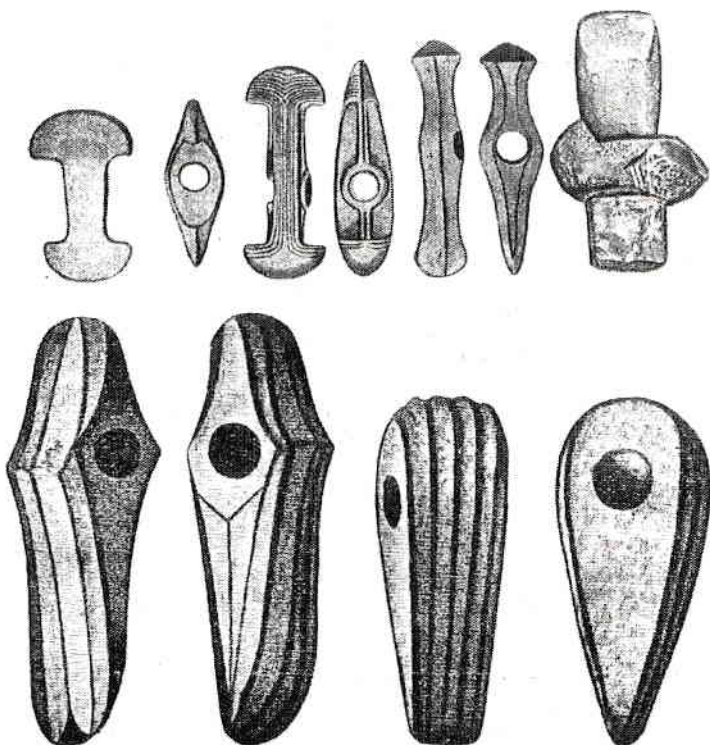
Dintre toate popoarele care au locuit în Dacia înainte de romani, singuri de la daci ne-au rămas oarecare urme care dovedesc organizarea lor într-un stat compact și independent. Încolo este atât de întunecoasă epoca neamurilor care au populat Dacia înainte de daci și de romani, încât orice problemă ce ni se înfățișează ca adevăr istoric din viața acestor popoare este de la început contrazisă și bănuită. Toți scriitorii acestor vremi preistorice nu pot preciza aproape nimic în mod cert, nu pot stabili adevărul curat, adevărul istoric. Cu atât mai puțin poate fi aceasta în intenția mea.

Renunțând deci la această sarcină care întrece cu mult puterile și mijloacele mele, mă voi mărgini să amintesc pe scurt despre locuitorii preistorici de pe pământul României Mari de azi, numai întrucât îmi stau în ajutor izvoare istorice bazate pe urme pozitive, care există, din fericire, mai ales în ceea ce privește trecutul îndepărtat al Munților Apuseni ai Transilvaniei, adică al moșilor. Dar și aici ceea ce voi putea spune este încă foarte puțin. În orice caz, se poate afirma, fără tăgadă, că din timpurile cele mai vechi regiunea munților metaliferi ai Ardealului a format permanent un punct de atracție deosebită, din cauza bogățiilor ei în aur și argint, pentru toate popoarele dornice de îmbogățire. Aurul, acest metal prețios, a fost totdeauna „ochiul dracului” pentru toți muritorii, începând cu Adam și Eva.

Táglas Gabor, fost director al Școlii Reale Superioare din Deva și unul dintre cei mai neobișniți cercetători maghiari asupra trecutului Daciei Traiane, pretinde că pe pământul vechiului Ardeal s-ar fi perindat în epoca preistorică peste 370 de seminții și așezări de popoare, care cu vremea pătrunseseră de-a

binelea în munți, găsimu-și adăpostul persoanei și al avutului lor în ascunzișurile și cavernele munților metaliferi.

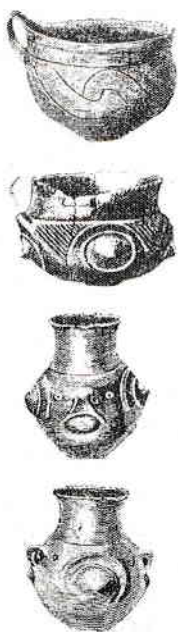
Regretatul Nicolae Densușianu, în voluminoasa sa operă *Dacia preistorică*, ocupându-se de primii locuitori ai Daciei din era cuaternară (perioada paleolitică), acordă o deosebită atenție poporului pelasgilor sau proto-latinilor, care, dimpreună cu tracii, ar fi aducătorii civilizației epocii de piatră în sudul Europei. Cel dintâi rege al lor ar fi fost Uran (pe la anul 6000 î.Chr.), care a domnit peste ținuturile de la nordul Istrului, adică a Dunării de azi.

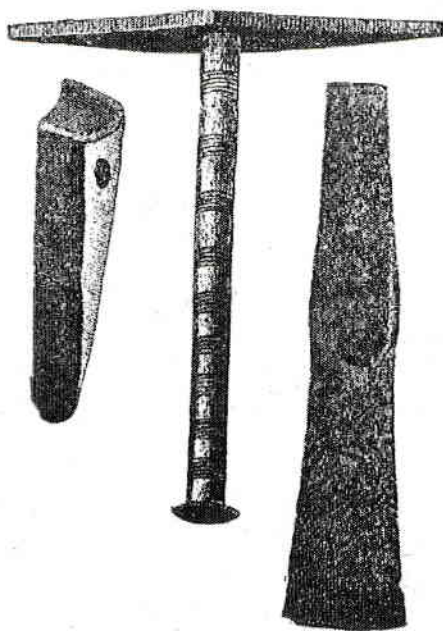
**Industria neolitică în Dacia preistorică:
diferite unelte economice de piatră, găsite în Ardeal**

Relativ la epoca de piatră, arheologul ungar Táglass Gabor a descoperit în hotarul comunei Cetea, la 20 kilometri de Alba Iulia, urme din viața omului primitiv, trăgând concluzia că firul descălecării acestui om primitiv este sudul Europei.

Herodot, istoricul antichității, sub influența industriei metalurgice și a exploatărilor miniere, dezvoltate la poporul grec de fenicieni, amintește despre legăturile locuitorilor Munților Apuseni cu această industrie. Într-adevăr, Herodot, în cartea sa a IV-a, în care descrie războiul început în anul 513 înaintea erei creștine de către Darius Histaspes, regele perșilor, în contra împărăției sciților, din care spune că făcea parte și Transilvania de azi, afirmă că pe țărmul râului Maris locuia un popor care se desfăta în aur. Sub denumirea de Maris istoricii presupun că se înțelege Mureșul nostru de azi.

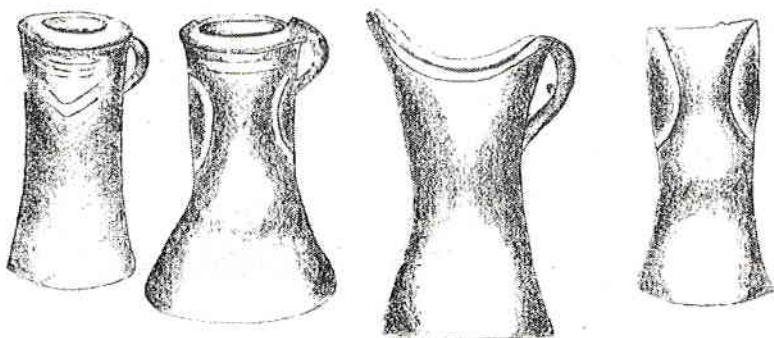
**Specimene din ceramica
preistorică a Daciei**

Unelte din epoca de bronz a Daciei

Iată, dar, o dovadă că peste pământul vechiului Ardeal a stăpânit în timpurile preistorice între altele și poporul sciților, care, fiind alcătuit din mai multe seminții, una din ele s-a emancipat în cursul vremii ca popor dac, întemeind țara Daciei cu o primitivă, însă independentă organizație de stat.

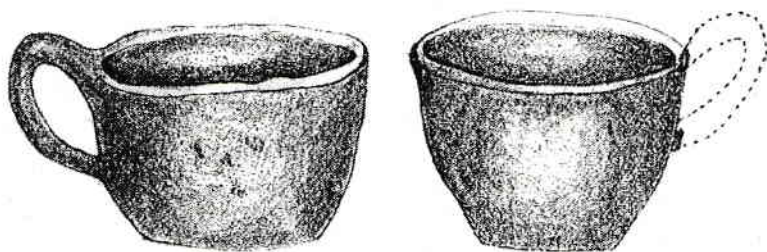
După precizările celor mai de seamă geografi și arheologi, Munții Apuseni cădeau tocmai în mijlocul Daciei, care era împărțită în Dacia superioară și Dacia inferioară.

Vase din epoca de bronz, găsite la Cetea și Șpălnaca (jud. Alba)

Tot Herodot mai spune că teritoriul vechiului Ardeal fusese locuit înaintea sciților de către agatârși. Se afirmă că primul rege al agatârșilor ar fi fost Agathyrus, fiul lui Hercules, având acest popor multe moravuri și obiceiuri comune cu tracii, din a căror țară au emigrat aici în căutarea bogățiilor de aur.

După toate indiciile și urmele arheologice găsite până azi, se poate susține că poporul dacilor a fost singurul care, înainte de epoca romană, a întemeiat o stăpânire mai trainică în Ardeal, ocupându-se pe lângă agricultura și cu meșteșugul băișagului, adică exploatarea minelor.

Vase din vremea sciților, găsite la Aiud

Dacii erau un popor harnic și rezistent, serios și sobru. Copiii lor din cea mai fragedă vârstă făceau exerciții gimnastice pentru întărirea și dresarea corpului, ceea ce i-a ajutat să devină neamul cel mai războinic din acea epocă. Credința lor religioasă, că moartea este puntea de trecere la o viață mai fericită, în care se adăpostesc sub aripile divinității lor adorate, numită Zamolxe, i-a făcut atât de viteji, încât priveau moartea cu bucurie.

Vase din epoca neolitică, găsite la Râmeș și Lopadea Română (jud. Alba)

O altă seminție, înrudită cu dacii, era a geților, ale căror limbă, credință, moravuri și obiceiuri le erau aproape comune.

După unii scriitori, cum e Katancici, atât geții, cât și dacii aveau limba de origine slavă, o limbă slavă amestecată cu cuvinte grecești și sarmate, ceea ce pare a fi verosimil, deoarece poetul roman Ovidius, autorul *Tristiilor* și *Meta-morfozelor*, care fusese expulzat de împăratul August în Dacia, la Tomis (Constanța de azi), spune că grecii aveau colonii pe pământul Daciei.

Monede dace, tipul Maia, având pe revers legenda IANVM (S) ARIM (us)

Iată ce spune în această privință învățatul nostru istoric Vasile Pârvan în monumentală sa operă *Getica*:

„Treptata pătrundere întâi a grecilor, apoi din secolul II î.Chr., a romanilor, se poate urmări în toate fazele ei. Civilizația celtică, așa de înrudită cu cea romană prin îndoitul ei izvor de inspirație, elenic și italic, e astfel o introducere la romanism, trăită de geți efectiv, până în straturile cele mai adânci ale populației, încă cu două secole înainte de venirea primilor negustori romani în ținuturile iliro-trace ale Dunării.

Începută în secolul IV înainte de Christos prin celți, intensificată din secolul II înainte de Christos chiar de romani, occidentalizarea geților din Carpați nu putea duce decât la un singur rezultat: în momentul când romanii luau definitiv la Dunăre rolul civilizator al celților, supunându-i și pe aceștia, din Gallia și până la gurile Dunării, formelor de viață romane, Dacia era perfect pregătită să devină și ea romană.”

Decebal, regele dacilor (81—107 d. Chr.)

Istoria propriu-zisă a dacilor se cunoaște abia de la anul 330 înainte de Christos. Astfel, împăratul Alexandru Macedoneanul face diferite încercări spre a atrage de partea sa pe războinicii daci în expedițiile ce întreprindea pentru cucerirea Asiei.

Istoria citează printre regii dacilor pe Sarmiz, restauratorul vechii capitale a Daciei, Sarmizegetusa (Grădiștea de azi). Sub acest rege s-au întemeiat și alte orașe în Dacia. Dintre acestea relevăm orașul Tarnis, care se presupune că ar fi existat pe locul Albei Iulii de azi.

Descoperirile arheologice din vremea din urmă ne indică rămășițe de localități dace nu numai de-a lungul văii Mureșului, ci chiar și în creierii Munților Apuseni: la Roșia Montană, Cărpiniș, Corna, Bucium, apoi Zlatna, Valea Dosului și Ampoița.

Minele de aur de la Roșia Montană, Corna și Bucium au fost exploatate destul de febril și pe timpul dacilor, deoarece regele lor Sarmiz știa bine că temelia statului dac n-o poate constitui numai singură vitejia poporului său, ci și buna lui stare economică. Bazat pe această convingere, el a început să exploateze cât mai intensiv minele de aur. Monedele de aur bătute, având inscripția lui Sarmiz, confirmă aceasta. Se presupune că monetăria dacă ar fi fost la Tarnis.

Dintre toți regii dacilor, printre care istoria numără între alții pe Burebista, Duras, Cotis etc., cel mai vestit și mai viteaz a fost Decebal, care de la anul 86—105 după Christos a purtat crâncene războaie cu romanii, care voiau să ocupe Dacia, atrași fiind de bogăția minelor de aur și de produsele agricole ale ținuturilor dunărene.

În aceste lupte, Decebal a izbutit să reziste o serie de ani tendinței de expansiune a romanilor, dar n-a putut să mențină independența țării sale atunci când romanii, bine pregătiți și înarmați, odată cu terminarea podului de peste Dunăre de la Turnu Severin, măreața operă tehnică a arhitectului Apollodor din Damasc, hotărâseră, cu orice jertfe, să ocupe Dacia și să spele astfel rușinea tributului impus împăratului Domițian de către Decebal, care în anul 105 a fost bătut, iar țara sa ocupată de împăratul Marcus Ulpius Traianus.

CAPITOLUL II

DACIA SUB DOMNIA ÎMPĂRAȚILOR ROMANI

Fără îndoială, pierderile în oameni suferite de daci în războaiele lor cu romanii au produs o scădere însemnată în populația băștinașă și dacă vom ține seamă și de emigrarea elementelor bogate dintre locuitorii Daciei, exod natural în vremuri tulburi și de răzmeriță, ne putem face o idee mai lămurită despre golul găsit de armata romană în populația Daciei, cu prilejul ocupării ei.

În fața acestei situații, prima preocupare a împăratului Traian a fost colonizarea noii provincii cucerite cu brațe de muncă, aduse din diferite părți ale vastului său imperiu, operă mare, pe care a condus-o și organizat-o el însuși. Cei dintâi coloniști au fost aduși din Italia, Dalmația, Epir, apoi din nordul Africii și din vestul Asiei (Nicomidia și Bitynia). Acest amestec de coloniști avea să cultive câmpiile noii provincii și mai ales să-i exploateze bogățiile miniere.

Împăratul Traian, în cursul celor 20 de ani ai domniei sale, a dezvoltat în această direcție o activitate rodnică și intensă, care a stors admirația întregii omeniri din acele timpuri, fixându-l printre cei mai mari, mai viteji și mai înțelepți potențați. Personalitatea lui întrunea într-un mod armonios calități superioare, ca bunătatea, energia, cumpătarea, noblețea și cumiștenia politică. Toate aceste însușiri marele împărat le-a pus în întregime în slujba organizării sistematice a noii sale provincii, care a căpătat numele de *Dacia Traiană*, fiind bine secundat de un mare număr de ofițeri distinși, cărora, drept răsplătă pentru munca și jertfele lor, le dădea pământ, onoruri și funcțiuni importante, împreunate cu frumoase beneficii materiale.

Principala lui grijă a fost să lege Dacia cu Roma, capitala imperiului, prin drumuri și comunicații lesnicioase. Podului de peste Dunăre, construit de inginerul Apolodor la Turnu Severin în vederea campaniei hotărâtoare împotriva dacilor, trebuia să-i urmeze construirea unei întregi rețele de drumuri bune. Printre numeroasele linii de comunicație din noua provincie — toate cu gravitație spre Roma — amintim cu deosebire două, care privesc direct ținutul Munților Apuseni.

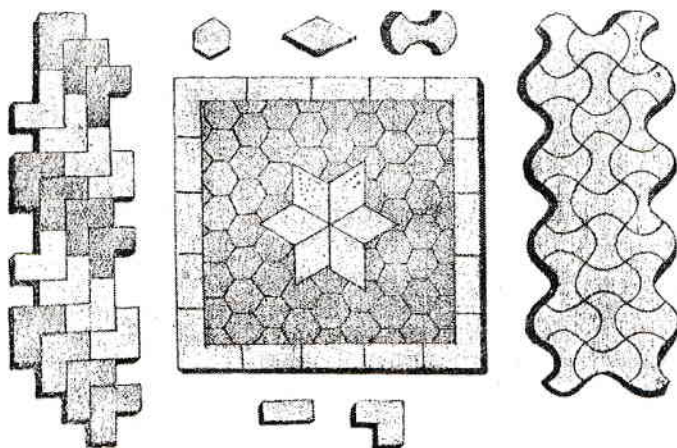
Împăratul Traian (98—117 d. Chr.)

Cel dintâi drum de mare însemnătate economică era șoseaua care pleca din Apulum prin Ampela (Ampoița de azi) la Ampelum sau Auraria Minor (Zlatna), un centru al administrației miniere. Acest drum urma malul drept al Ampoiului, începând de la comuna Micești peste Gura Ampoiței și peste Tăuți

până la Găureni, iar de aici trecea pe malul stâng al Ampoiului până la Zlatna, care, ca centru de administrație minieră, avea cinci căi de legătură cu regiunile miniere din apropiere. Astfel, una ducea spre Fericea și Dealul Ungurului de azi, a doua spre Almașul Mare, a treia spre Abrud (Auraria Maior), a patra spre Roșia Montană (Alburnus Maior) și a cincea traversa peste masivul Corabiei-Vulcoiu, prin Bucium, la Baia-de-Arieș (Ofenbaia).

Săpături pentru descoperiri arheologice la Apulum (Alba Iulia)

Mozaicuri de cărămidă, găsite cu ocazia săpăturilor făcute la Alba Iulia